

ТРУД И СОЦИАЛНА СПРАВЕДЛИВОСТ

СОЦИАЛНО- ИКОНОМИЧЕСКИ БАРОМЕТЪР

Влияние на данъчната система върху
сивата икономика и малките фирми

Даниела Пенкова
Декември 2021

Поради своята структура, данъчната система в България пряко стимулира сивата икономика.

Най-големите проблеми по отношение на сивата икономика произлизат от ниския данък печалба, ниския данък дивидент и максималния осигурителен доход.

Обратно на общоприетото мнение, покачването на ниските данъци ще доведе до по-бързо и лесно премахване на порочните практики.

ТРУД И СОЦИАЛНА СПРАВЕДЛИВОСТ

СОЦИАЛНО- ИКОНОМИЧЕСКИ БАРОМЕТЪР

Влияние на данъчната система върху
сивата икономика и малките фирми

„Барикада“ е колектив от журналисти и анализатори, поддържащ онлайн портали на български, английски и румънски език. Изданията съществуват от 2016-та година и са съсредоточени върху новини, анализи и критика на властващия в последните десетилетия модел за пълно подчиняване на обществата на пропазарните политики, разкъсването на социалната тъкан и последствията от философията на егоизма и индивидуализма. Разчитайки на широка палитра от автори в център-лявото поле, „Барикада“ поставя в основата на своята работа проблемите с неравномерното разпределение на ползите от глобализацията и губещите от нея, изострените социални конфликти, посегателствата върху социалните и човешки права, нуждата от всеобщо, достъпно и качествено здравеопазване и образование, застрашително растящите неравенства по света и др.

Съдържание

	УВОД	2
1.	СТРУКТУРА НА ДАНЪЧНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ	4
2.	ВЛИЯНИЕ НА ПЛОСКИЯ ПОДОХОДЕН ДАНЪК ВЪРХУ БИЗНЕСА	6
3.	ВЛИЯНИЕ НА КОРПОРАТИВНИЯ ДАНЪК ВЪРХУ КОНКУРЕНЦИЯТА	9
4.	ДАНЪК ДИВИДЕНТ И ПЛАЩАНЕТО В ПЛИК	11
5.	ГОЛЕМИЯТ СТИМУЛ ЗА СИВАТА ИКОНОМИКА: МАКСИМАЛНИЯТ ОСИГУРИТЕЛЕН ДОХОД	14
5.1	Месечен и годишен максимален осигурителен доход.....	14
5.2	Стимулиране на плащането в плик	16
6.	ЗАКЛЮЧЕНИЕ	17
	Списък на фигури и таблици.....	18

УВОД

*Homo oeconomicus*¹ е фундаментална концепция в класическата икономическа теория: това е човек, чиито основни характеристики са рационалността (разбирана в основен смисъл, особено като точност на изчисленията) и изключителната загриженост за собствените му индивидуални интереси. *Homo oeconomicus* винаги се опитва да получи максимално благополучие за себе си, като разчита на информацията, с която разполага, и на способността си да постига своите цели. *Homo oeconomicus* действа според личната си „функция на полезност“ и рационално реагира на икономическите стимули. Освен това той е аморален, като пренебрегва всяка социална ценност или се придържа към нея само ако тя би могла да му бъде полезна. Някои смятат, че подобна виждане за хората е не само нереалистично, но и неморално.

Икономисти от калибъра на Торстейн Веблен, Джон Мейнард Кейнс, Хърбърт Симон и др. не приемат, че *homo oeconomicus* стои в основата на макроикономическите явления и икономическите прогнози. Те приписват решаваща роля на несигурността в икономическите решения, като по този начин отричат идеята за човек, способен във всеки един момент хладно да изчисли оптимизацията на функцията на полезност според обстоятелствата. Те всъщност твърдят, че перфектното знание не е постижимо, от което следва, че всяка икономическа дейност е свързана с определен риск.

Съществуват хиляди емпирични изследвания, които доказват именно тази втора теза. Въпреки това, когато говорим за данъчната система, всички обяснения, които ни се поднасят, застъпват идеята за рационалността и егоизма на човека. На базата на това допускане се твърди, че вдигането на данъците и осигуровките ще доведе до рационалното решение на данъкоплатеца да укрива доходи и оттам – до засилване на сивата икономика.

В настоящото изследване на данъчната система на България се изтъква, че ако приемем, че човек реагира на стимулите рационално, то той би трябвало да укрива данъци именно сега и при тази структура на системата, защото тя е конструирана по начин, който му позволява да го направи легално и с най-малко рискове. Именно днешната данъчна система води до сива икономика и ще покажем два от най-разпространените начини за избягване на данъците с помощта на Максималния осигурителен доход.

Ако управляващите желаят действително да прекратят практиките на „заплащането в плик“, заемащо най-голям дял от сивата икономика, то би трябвало да се запознаят с логиката и методите на неговото прилагане. До 1 януари 2015 г. в Наказателния кодекс дори не съществуваше текст, наказващ конкретно заплащането в плик. В момента укриването на задължителни осигурителни вноски за държавно обществено осигуряване или за здравно осигуряване е престъпление само ако е в големи размери (чл. 255б НК). Това означава укриването да надхвърлят 3000 лева. Законът предвижда, че ако до приключване на съдебното следствие в първоинстанционния съд осигурителните вноски бъдат внесени в бюджета заедно с лихвите, наказанието е до 2 години затвор и до 500 лв. глоба. Проблемът е, че макар „заплащането в плик“ вече да е включено в НК като престъпление, от приемането на чл. 255б до днес – вече седем години – няма нито един работодател, осъден по този член. Това е така, защото средствата, необходими за „плащане под масата“ е възможно да се изкарат от фирмата напълно законно и в тези случаи престъплението трудно може да се докаже на базата на документи. За целта е необходимо активното съдействие от страна на работника, като се започне от неговия сигнал.

Въпреки че тези престъпления са трудно доказуеми и разследването им изисква огромен държавен ресурс като време, труд и финансови средства и въпреки че ролята на работника е от ключово значение за разкриването им и доказването им в съда, финансовият министър на новоизбраното коалиционно правителство Асен Василев заяви:

¹ Историческият произход на този методологически и философски подход в икономическата теория се приписва на Леон Валрас.

„Бихме искали големи глоби и криминализиране на доплащанията на ръка над официално декларираните заплати, не само за работодателя и за счетоводителя, а и за самото лице, за да можем да изсветлим осигуровки и да осигурим финансиране за социалните услуги“.²

С подобен подход не само няма да се увеличи възможността за изсветляване на икономиката, а ще се постигне обратен ефект – под заплахата да бъде подведен под отговорност, никой работник няма да може да си позволи да свидетелства, като дори не може да си позволи да подаде сигнал към институциите. Подобна законова промяна не може да спомогне за изсветляването на икономи-

ката, а точно обратното – ще направи невъзможна борбата със сивия сектор.

За да бъде прекъсната тази порочна практика, е нужно да се направят такива промени в данъчната система, които да превърнат укриването на осигуровки в безсмислено упражнение. Това означава да се преразгледат данъчните и осигурителните ставки по такъв начин, че да бъде икономически неизгодно за всеки рационално мислещ работодател да поема риск да бъде уличен в подобна практика. Освен това означава, че трябва да се разширят възможностите за подаване на сигнали от страна на засегнатите работници, вместо да им се отнемат, каквито са намеренията на новото правителство.

² Асен Василев: *Големи глоби и криминализиране на доплащанията на заплати на ръка и за работниците*, 26.11.21 г. <https://news.lex.bg/%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B8-%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8/>

1

СТРУКТУРА НА ДАНЪЧНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Преди да разгледаме общата структура на българската данъчно-осигурителна система, е важно да уточним защо изобщо съществува такава в модерните национални държави. Още Адам Смит признава, че пазарът не може да съществува без държавата. Целият му труд „Богатството на народите“ описва необходимостта държавата да гарантира защита на външните граници, съдебна система и дори обучение и образование на работниците. Най-интересното е, че той е обезоръжаващо честен по отношение на ефектите от капитализма, отбелязвайки, че „навсякъде, където има собственост, има голямо неравенство“, така че „придобиването на ценна и обширна собственост... задължително изисква установяването на гражданска власт“. Гражданска власт, която „доколкото е установена за осигуряване на собствеността, е установена всъщност за защитата на богатите срещу бедните или за защита на онези, които имат някаква собственост, срещу онези, които нямат никаква.“³

След като признава, че частната собственост се нуждае от държавата, Смит трябва да намери начин да плати за нея, което налага използването

на данъци. Първият принцип на Смит за данъчно облагане е прогресивността. Тоест, „субектите на всяка държава трябва да внасят... пропорционално на приходите, които съответно се ползват от закрилата на правителството.“⁴ Това предполага, че богатите трябва да носят по-голяма данъчна тежест, тъй като се радват на повече защитавани от държавата приходи.

Националната държава не е статична и непроменлива, а търпяща развитие рационалистическа институция. Тя се приспособява към обществените нагласи и ценностите, които я ръководят. Така например, в периода от края на Втората световна война до 70-те години на XX век, когато водещата икономическа теория е кейнсианската, във всички развити капиталистически държави се наблюдава тенденция към универсализация на социалните системи, които се разгръщат все повече, за да покрийт нуждите на все по-широки слоеве на населението. С налагането на неокласическата икономическа доктрина от 80-те години насам се наблюдава и тенденция към ограничаване на държавните разходи, което директно засяга преразпределителната функция на социалната държава и ограничаването на достъпа до социални програми.

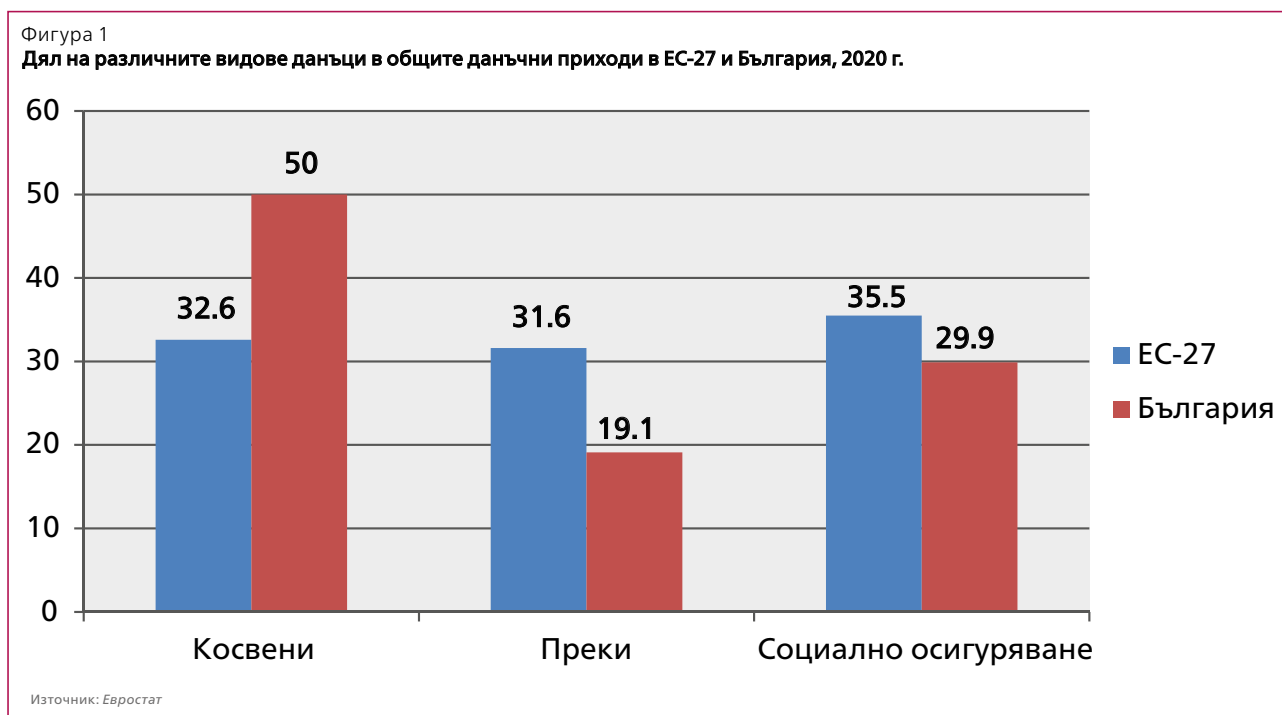
Изграждането на модерната национална държава отново поставя въпроса по какъв начин тя да се финансира. В географски и исторически план откриваме различни практически решения - от износ на природни ресурси до използване на печалби от публични предприятия, но най-широко застъпено в развитите капиталистически общества е финансирането на държавата чрез данъци и осигуровки. Но различните по вид данъци и осигуровки биха могли да тежат по различен начин върху различните подоходни групи. Каква комбинация между тях ще бъде конкретният източник на финансиране, в голяма степен зависи от целите и ценностите на съответната национална държава. От кого ще се

³ Адам Смит в „Богатството на народите“ (1776) пише: „Най-вече богатите хора са много заинтересовани да поддържат такъв ред на нещата, който единствен може да им осигури притежаването на техните предимства. Хората с по-малко богатство се обединяват, за да защитават собствеността на по-богатите с цел последните да се обединят, за да ги защитават в притежаването на тяхната собственост. Всички по-дребни пастири и собственици на стада чувствуват, че сигурността на техните стада и табуни зависи от сигурността на стадата на големия пастир или собственик на стадо; че поддържането на тяхната по-малка власт зависи от поддържането на неговата по-голяма власт и че от тяхната субординация спрямо него зависи властта му да държи стоящите под тях в субординация спрямо тях самите. Те образуват един вид дребна аристокрация, която е заинтересована да защитава собствеността и да поддържа властта на своя малък княз, за да бъде той в състояние да защитава тяхната собственост и да поддържа тяхната власт. Гражданска власт, доколкото е установена за осигуряване на собствеността, е установена всъщност за защитата на богатите срещу бедните или за защита на онези, които имат някаква собственост, срещу онези, които нямат никаква.“ Стр. 486-487, Партиздат, 1983 г., София

⁴ Пак там

вземе, колко ще се вземе и на кого ще се даде, са главните въпроси, на които отговаря данъчно-осигурителната система.

Във **фигура 1** е представен делът на основните групи данъци в общите данъчни приходи за 2020 г. в България и Европейския съюз.

Вижда се, че в ЕС осигурителните вноски, преките и косвените данъци заемат по една трета от постъпленията. В България данъчната система е коренно различна. Преките данъци тежат едва 19,1% в общите приходи, вноските в социалното осигуряване са с 5,6% по-малка тежест от средното за Европа, а основният дял в бюджетните приходи заемат косвените данъци (50%), които по самата си същност са регресивни. Това означава, че колкото по-ниски са доходите на хората, толкова по-голям дял заплащат към държавата под формата на да-

нък. Регресивна у нас е и осигурителната система, тъй като освобождава доходите над максималния осигурителен доход от осигуровки. Така работещите на минимална работна заплата заплащат 32,7% от доходите си за осигуровки, докато работещите на 10 000 лв. заплата заплащат едва 9,8%.

Тези разлики в данъчно-осигурителните системи са показателни за разликите в целите, ценностите и съответно начина на живот в България и Европейския съюз.

2

ВЛИЯНИЕ НА ПЛОСКИЯ ПОДОХОДЕН ДАНЪК ВЪРХУ БИЗНЕСА

Когато се говори за подоходни данъци, обикновено се обсъжда влиянието им върху неравенството, свързано с възможностите за потребление на отделния човек или домакинство. Почти никога не се коментира влиянието на неравенството, породено от структурата на подоходните данъци, върху бизнеса. Множество закони се занимават с възможността да се улесни отварянето на собствен бизнес чрез премахване на административни пречки и регулации. В този смисъл се върви в посока на отпадане на задълженията на фирмите да спазват редица правила, които принципно биха били полезни за добруването на обществото. Такива, например, са определени екологични изисквания или минимални финансови гаранции при регистрация на фирми с ограничена отговорност. Понастоящем за отварянето на такава фирма у нас са достатъчни 2 лв., което позволява да се отворят фирми, създавани единствено с цел да бъдат измамани доставчици и клиенти, без да се носи финансова отговорност.

Освен отпадането на административните изисквания за регистрация на нови фирми, от много по-съществено значение, за да се започне един честен и устойчив бизнес, са финансовите възможности на собственика. Дори административните изисквания да се сведат до нула, както е приблизително в момента у нас, без наличие на първоначален капитал и капацитет за покриване на разходите за поне година напред, е на практика невъзможно една нова фирма да се създаде и да устои на пазарната конкуренция.

Не може да се разчита на финансиране от страна на банките без съответните гаранции под формата на вече натрупан капитал – имущество или други финансови активи. Разбира се, нов бизнес може да се започне и без банково финансиране, стига човек вече да разполага с определено количество личен капитал. В този смисъл, неравенството, породено от порочната структура на подоходните данъци, се явява основна пречка пред откриването на самостоятелен бизнес за огромна част от населението. Нещо повече, плоският подоходен данък, който математически увеличава

неравенството, директно се отразява на устойчивостта във времето на малките фирми и на самонаетите лица, които са принудени да се конкурират със собственици на фирми, разполагащи с по-големи лични капитали. Особено в периоди на криза като сегашната, дори и малки разлики в чистия доход на собствениците могат да определят капацитета им да преодолеят кризата и да устоят на директната конкуренция. В този смисъл е от основно значение подоходните данъци да бъдат прогресивни и с необлагаем минимум.

У нас през 2008 г. беше въведен плосък данък от 10%, като същевременно беше премахнат необлагаемият минимум. Оттогава всички правителства продължават да подкрепят тази структура на подоходния данък, въпреки очевидния негативен ефект върху неравенството.

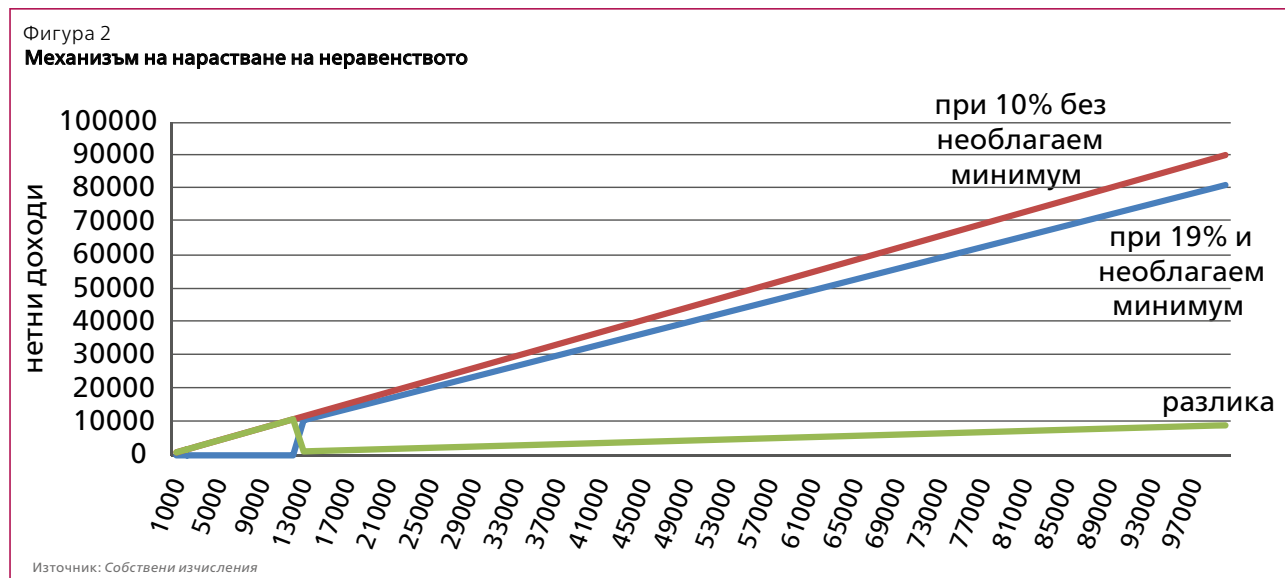
Плоският данък е замислен за първи път от неоконсерватора Милтън Фридман през 1962 г.⁵ По-късно той отново става обект на икономически и политически дебати през 80-те години на миналия век с предложението на американските икономисти Робърт Е. Хол и Алвин Рабушка⁶, което изиграва важна роля във вълната от данъчни реформи в страните от Източна Европа при прехода им към пазарна икономика. Идеята на Хол и Рабушка е да бъдат обложени с единна ставка от 19% всички корпоративни и лични доходи, като същевременно се прилага необлагаем минимум от 25 500 долара годишно при семейно подоходно облагане, който запазва известна прогресивност на данъка. Безспорно плоският данък засилва неравенството, освобождава по-богатите от високите ставки и силно намалява постъпленията в държавния бюджет, поради което предложението не е прието дори в родината на Хол и Рабушка САЩ, както и в нито една развита западна държава. Но в България той не само се приема, но това става в един негов още по-тежък

⁵ Milton, Friedman (1992). *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press

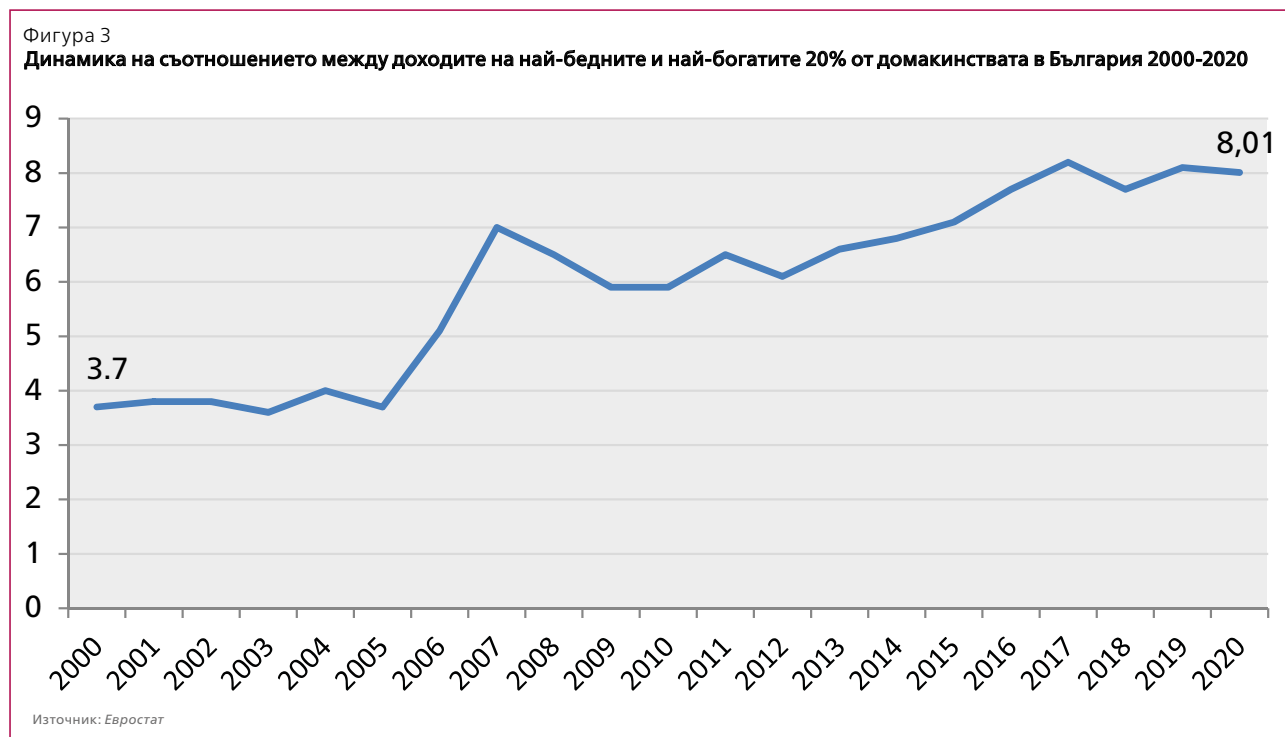
⁶ Hall R. E.; Rabushka, A. (10 December 1981) *A Proposal to Simplify Our Tax System*, Wall Street Journal

вариант. На първо място, възприетата ставка е два пъти по-ниска от оригиналното предложение, което означава, че и неравенството се засилва по-бързо (фигура 2). Както виждаме, при по-ниска ставка на плоския данък, нетните доходи се увеличават с

увеличаването на brutните, което води до по-голямо неравенство между доходните групи от това, което би се реализирало с по-висока ставка. Очевидно България е избрала по-лошия по отношение на неравенството вариант.

Нека да разгледаме динамиката на неравенството в България през последните 20 години (фигура 3).

Неравенството се отразява върху възможността за започване на бизнес и върху пазарната конкуренция, особено що се отнася до малките фирми и самонаетите лица. Видно от неравенството на доходите на най-бедните и най-богатите 20% от населението в България, можем да заключим, че най-богатите 20% разполагат с 8 пъти по-големи възможности на годишна база спрямо най-бедните 20% да започнат, управляват и

запазят един успешен бизнес. За съжаление, не разполагаме със статистики за неравенството в богатството за страната (за разлика от всички останали развити страни), но тъй като богатството представлява натрупване на спестените доходи във времето, знаем, че то е много по-голямо от неравенството в доходите, още повече, че неравенството в богатството е пряк резултат и от наследствения капитал.

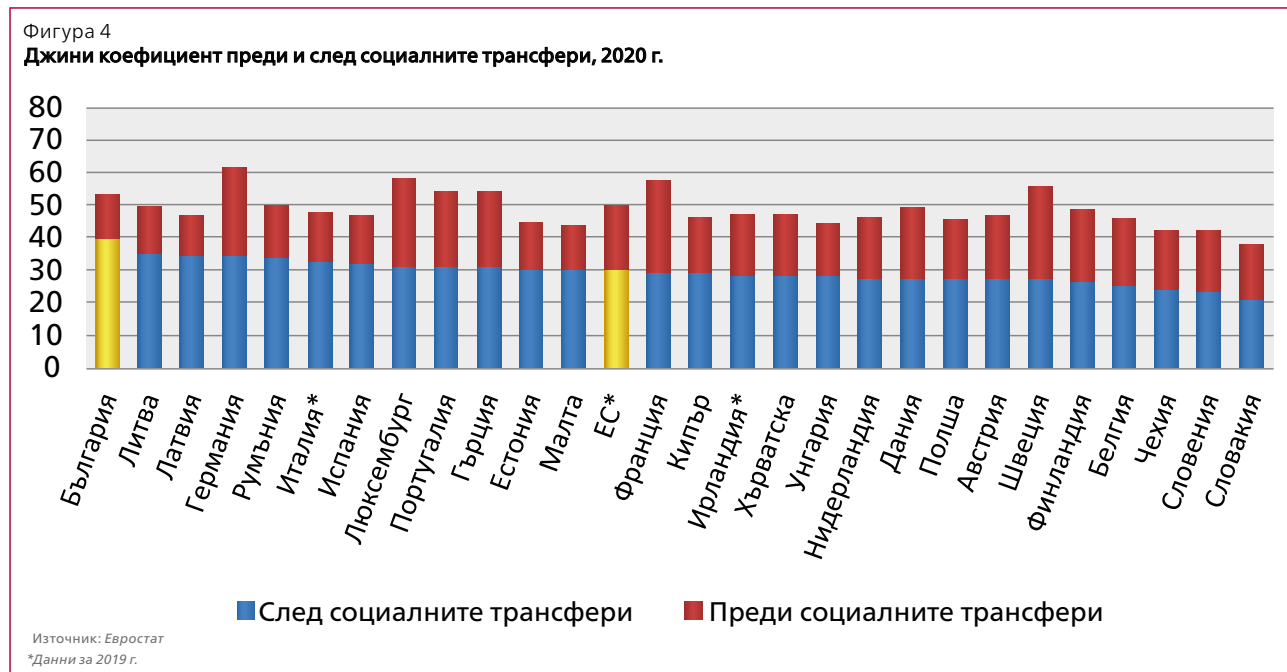
Ако не се предприемат мерки за омекотяване на подходното неравенство, с времето всички възможности за започване на устойчиви бизнес проекти ще се концентрират все повече в ръцете на все по-малко хора. Най-потърпевши от структурата на подходните данъци са малките фирми и самонаетите лица. В този смисъл ролята на подходното неравенство не бива да се negliжира, ако желаем да създаваме условия за честна конкурентна среда с присъствието на множество малки фирми, които по дефиниция нямат възможност да влияят върху пазарните цени и са истинските представители на икономическата теория за свободен и конкурентен пазар.

Един от основните фактори, влияещи на икономическия растеж на една икономика, е популателната способност на населението. Със своята преразпределителна функция, социалната държава би могла да увеличи популателната способност на най-бедните слоеве на обществото, които проявяват тенденцията да харчат всичките си доходи, и по този начин да засили съвкупното търсене в страната. Според Джон М. Кейнс⁷, промените в съвкупното търсене водят до промени в равновесното производство, от което следва, че увеличението на търсенето води до увеличение на брутния вътрешен продукт и до спад на безработицата. От тази гледна точка, данъчно-осигурителната

система играе ключова роля не само в политически и социален, но и в икономически аспект.

Отново, тъй като малките фирми обикновено действат в сектора на услугите, а не на производството, слабото преразпределение на доходите в страната към по-бедната част от обществото и липсата на необлагаем минимум засягат най-силно тях, тъй като стесняват финансовите възможности на техните потенциални клиенти. За да могат малките фирми да се задържат на пазара, е необходимо да се върви към прогресивно данъчно облагане, което да позволи увеличението на популателната възможност на бедната класа. Единствено преразпределението от лицата с достатъчно високи доходи, които спестяват част от тях, към лицата, които харчат всичките си доходи, би могло да доведе до засилване на търсенето в икономиката. Но в България социалните трансфери вместо да спомогнат да слезем по-надолу в класацията на неравенството, ни изкарват на първо място.

За илюстрация, ще разгледаме степента на неравенството, измерено с коефициента на Джини преди и след социалните трансфери, включващи пенсиите. Коефициентът показва доколко равномерно са разпределени доходите в обществото. Във **фигура 4** виждаме, че и по този показател България е на първо място по неравенство сред страните от Европейския съюз.

Както виждаме, пазарното неравенство, отбелязано в графиката с червено, е сравнително високо

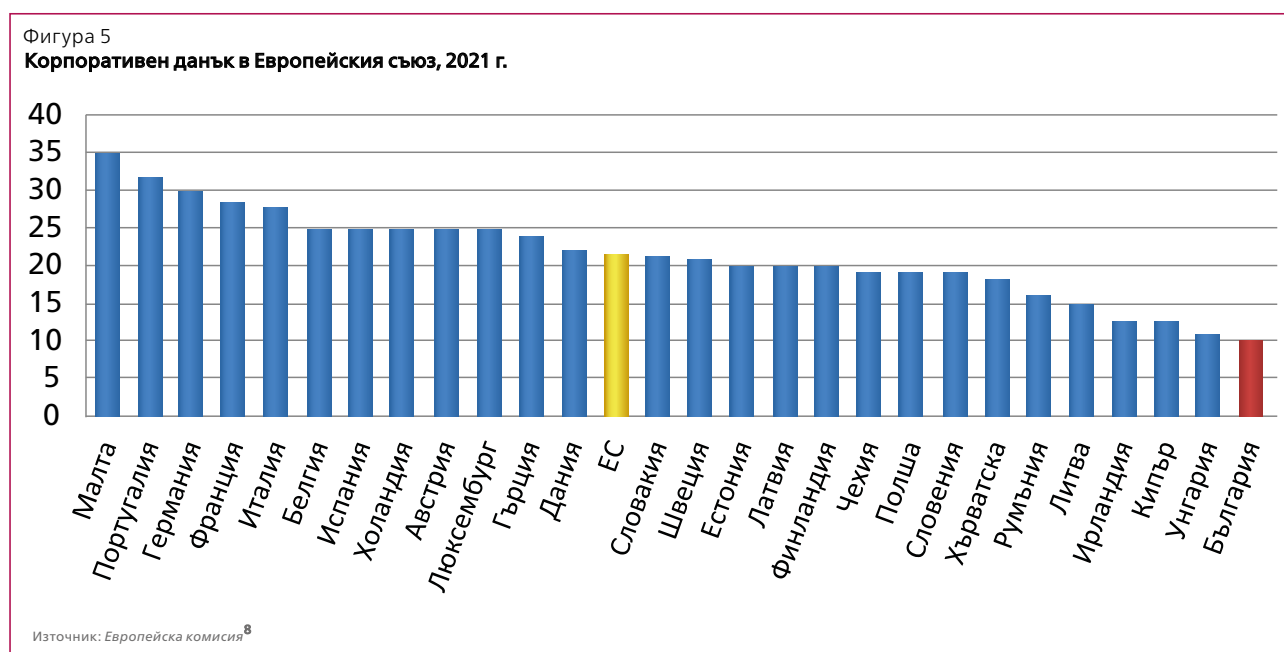
у нас, но то ни поставя на седмо място след Германия, Люксембург, Франция, Швеция, Гърция и Португалия. Следва да се отчете проблемът, че социалните трансфери вместо да спомогнат да слезем по-надолу в класацията, ни изкарват на първо място.

7 Кейнс, Джон М. (1993) *Обща теория на заетостта, лихвата и парите*. (преводач Миленов, М.) София: Издателска къща "Христо Ботев" (ориг. публикуван 1936), Keynes, J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*

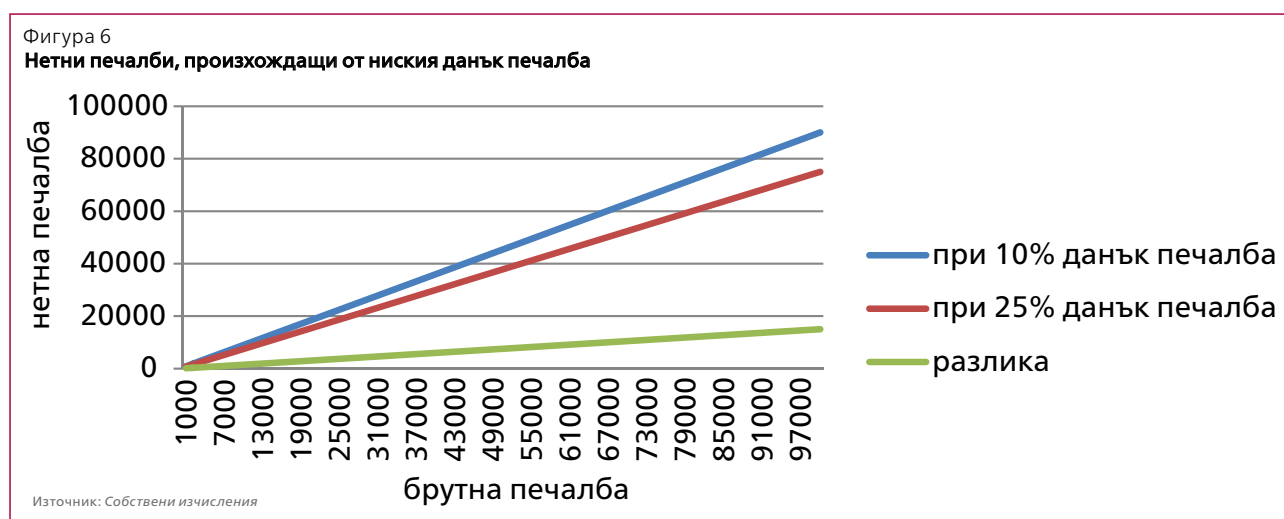
3

ВЛИЯНИЕ НА КОРПОРАТИВНИЯ ДАНЪК ВЪРХУ КОНКУРЕНЦИЯТА

В Европейския съюз корпоративният данък е със следните ставки (фигура 5):

Както можем да видим, България е държавата с най-ниския корпоративен данък в ЕС.

⁸ Европейска комисия, 2021, Taxation Trends in the European Union, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d5b94e4e-d4f1-11eb-895a-01aa75ed71a1/language-en>

В една фирма счетоводната печалба се формира като разлика между общата сума на приходите и общата сума на разходите без разходите за корпоративен данък и алтернативни на него данъци. По същество това е **брутната печалба** от дейността на предприятието. **Балансовата (нетната) печалба** се формира като разлика между общата сума на приходите и общата сума на разходите, вкл. разходите за корпоративен данък и алтернативни на него данъци. Нетната печалба е собственическа печалба, т.е. остава изцяло на разположение на собствениците. От гледна точка на последващото разпределение на нетната печалба имаме **печалба за дивиденди** и **печалба за реинвестиране**. Колкото по-голяма е нетната печалба, толкова по-силна ще става фирмата по отношение на конкурентите си. А колко голяма ще бъде нетната печалба зависи от нивото на корпоративния данък. Тъй като целта на всяка фирма е да печели все по-голям дял от пазара, очевидно разходите, които си спестява от по-ниския корпоративен данък, подпомагат по-големите фирми спрямо по-малките.

Математическата логика, която следва по-ниският данък печалба, е същата като при плоския подоходен данък – по-ниската ставка увеличава неравенството, но в този случай между фирмите, а не между индивидите. Това води до различни финансови условия за различните по големина фирми – всяка година една по-голяма фирма ще спестява повече

средства от по-малката, благодарение на ниския данък печалба. По този начин се нарушава конкурентната среда и се достига по-бързо до изместване на малките фирми и самоосигуряващите се лица от по-големите. Този начин за намеса в конкуренцията между фирмите от страна на държавата рядко се коментира от анализаторите и често не се осъзнава от самите собственици на фирми, които проявяват тенденцията да не виждат как липсата на честна конкуренция е предопределена от ниската ставка на данък печалба и самите те имат интерес от по-висока такава.

Нарушаването на конкурентната среда чрез ниския данък печалба е много по-осъзнато от чуждестранните фирми. Онези от тях, които предпочитат да оперират при по-конкурентна среда, няма как да бъдат привлечени с обещанието за по-ниски данъци, точно обратното. Очевидно подобна ставка на корпоративните данъци е привлекателна за компании, които целят да се възползват от неконкурентната среда и да изхвърлят по-лесно директните си конкуренти от пазара, благодарение на така устроения данък. За България това означава, че се опитва да привлече фирми, стремящи се да установят монопол на пазара и че запазването на конкуренцията не ѝ е приоритет. Нещо повече, в сектори, където вече оперират български фирми, привличането на чужди инвеститори чрез твърде ниския корпоративен данък ще доведе до отпадане на родното производство.

4

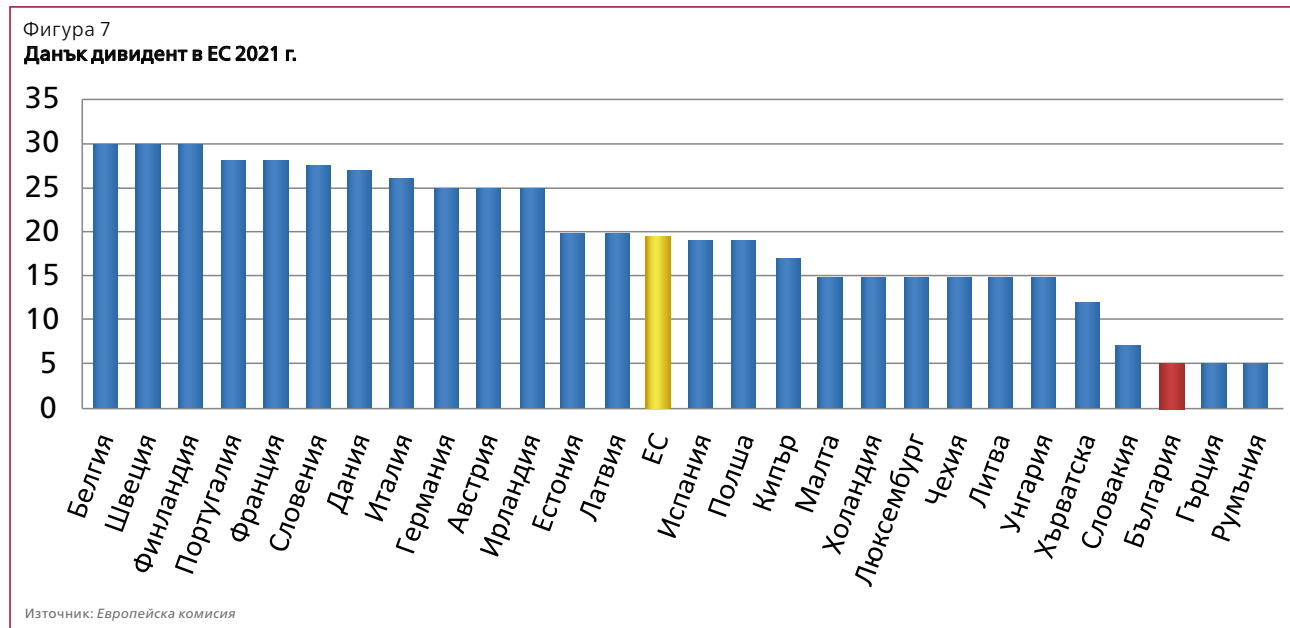
ДАНЪК ДИВИДЕНТ И ПЛАЩАНЕТО В ПЛИК

Ниският корпоративен данък влияе не само на конкурентната среда, но и е сред основните начини, използвани за „заплащане в плик“, в съчетание с ниския данък дивидент. Друг широко използван начин е чрез максималния осигурителен доход, който ще го разгледаме по-надолу.

Големият проблем пред фирмите, създаващи сивата икономика, е как да узаконят излизането от фирмата на средствата, които впоследствие се използват за „заплащането в плик“. За целта могат да се използват няколко начина, като някои от тях

зависят от съдействието на външни на фирмата компании (например, регистрирането на фалшиви фактури за несъществуващи разходи) или издаване на касови бонове и фактури при извършване на продажби (което лесно може да се установи чрез проверка на складовите наличности). Тези методи са твърде рискови, тъй като сравнително лесно могат да се установят от контролиращите държавни органи и винаги зависят от съдействието на външни на фирмата лица и компании.

В Европейския съюз данък дивидент е следният:

Както можем да видим, България отново е в дъното на класацията със своите 5% данък дивидент. Но има конкретни причини този данък да е в пъти по-висок в най-богатите европейски държави. Първо, дивидентът не е доход от труд, а е допълнителен доход, който се изплаща на собствениците на фирмите, ако те са регистрирали печалби. Накратко, това е доход от собственост. Очевидно има нещо дълбоко неморално в това доходите от труд да се облагат по-тежко от доходите от собственост. Подобен е случаят с данъка върху лихвите, който се заплаща върху доход, който

буквално „капе от небето“ – доход, получаван от богатство, а не от никакви лични заслуги и труд. Но като оставим настрана моралните оценки, високият данък дивидент спомага за борбата със сивата икономика. Както споменахме, сивата икономика съществува затова, защото законът позволява да се изкарват от фирмата средствата, необходими за заплащането в плик.

В България това се прави по следната схема: фирмата на хартия плаща по-ниски заплати от реалните. Документално спестените средства

се отчитат като печалба, върху която се заплаща 10% данък. В последствие печалбата може да се използва или за нови инвестиции, или се разпределя като дивидент. В случая се разпределя като дивидент към собственика, който заплаща 5% данък дивидент. В крайна сметка парите са на разположение на собственика, след като е платил 15% данъци. Същевременно е спестил 32,7% от неплатени осигуровки върху недеklarираните реални заплати. Разликата от 17,7% е чиста печалба за собственика.

Тази схема работи именно поради наличието на комбинацията от нисък данък печалба и нисък данък дивидент. За да бъде прекъсната, е необходимо сумата от двата данъка да бъде най-малко равна на процента осигуровки. По този начин ще стане далеч по-сложно за една фирма да плаща под масата. Както виждаме, самата структура на данъчната система се превръща в причина за наличието на сива икономика, а не презумпцията,

че някои предприемачи са зли измамници. Ако наистина приемаме, че действията на хората са рационални, то не бива да съществуват стимули, които да карат един предприемач рационално да вземе решението да си гарантира допълнителна печалба по този начин. Още повече, че е изключително трудно плащането в плик да се докаже в момента на извършването му, а е много по-лесно в момента на изкарването на средствата от фирмата, което се нуждае от документация. В случая изкарването на средствата от фирмата е напълно законно, върху тях дори са платени данъци, като така следващата стъпка – заплащането в плик – се превръща в детска игра.

При така устроената данъчна система не е учудващо, че съществува сива икономика в държавата. По-скоро буди учудване фактът, че все още изобщо съществуват работодатели, които декларират реалните заплати на своите работници и плащат пълния размер дължими осигуровки.

5

ГОЛЕМИЯТ СТИМУЛ ЗА СИВАТА ИКОНОМИКА: МАКСИМАЛНИЯТ ОСИГУРИТЕЛЕН ДОХОД

Един от главните елементи в структурата на осигурителната система е осигурителната база, върху която се дължат осигурителни вноски. Осигурителните вноски се определят като процент от доходите на заетите лица и не се дължат върху доходите от нетрудова дейност – капиталови доходи като дивиденди, лихви, наеми и т.н. В анализа **Максимален осигурителен доход и влиянието му върху доходното неравенство**⁹ можем да видим практиките в страните от ЕС по отношение на осигурителната база и на процента от доходите, дължим под формата на осигуровки. Следва да се отчете, че в повечето случаи за осигурителна база се приема брутното възнаграждение, но в някои страни към него се добавят и възнагражденията в натура (Франция, Люксембург), бонуси и други (Словения), както и всички допълнителни възнаграждения под всякаква форма (Швеция, Великобритания).

Осигурителната база в България е ограничена от максималния осигурителен доход, над който не се дължат осигуровки. За 2021 г. този максимален осигурителен доход е определен на 3000 лв. на месец. Както можем да видим в **Приложение 1**¹⁰ към анализа „Максимален осигурителен доход и влиянието му върху доходното неравенство“,

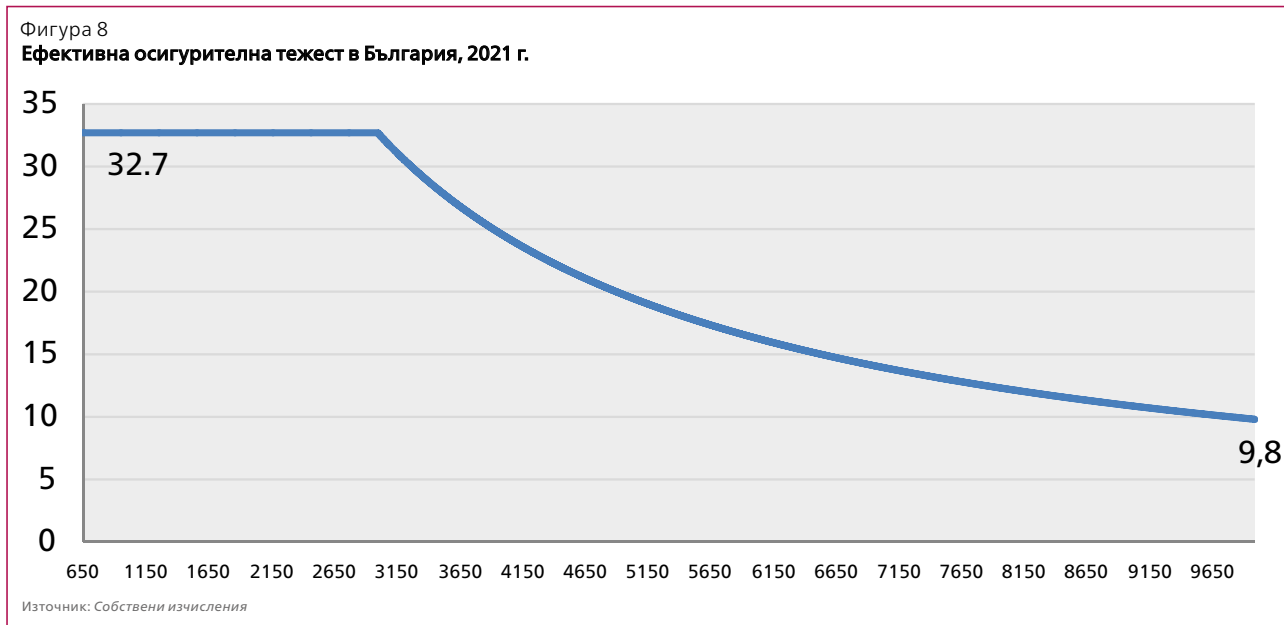
практиката в европейските страни е различна. **Повечето от тях (15 държави) не прилагат** подобно ограничение на осигурителната база, а сред онези, които го прилагат, съществуват някои нюанси. Някои държави приемат максимален осигурителен доход само за фонд „Пенсии“, докато осигуровките към останалите фондове, включително здравния, са без ограничение (Полша, Чехия, Румъния). Други прилагат ограничение на вноските само за работниците, докато работодателите изплащат тяхната част от осигуровките върху цялото възнаграждение (Хърватия, Кипър), Холандия и Австрия пък имат различно по размер ограничение за вноските на работодателите и работниците, като по-високият дял е за работодателите. Големи са различията и в нивото на максималния осигурителен доход, като най-високият е в Люксембург (115 377 евро/година), а най-ниският – в България. През 2016 г., която се ползва като база за сравнение в доклада на Deloitte¹¹, той е 2600 лв./месец, докато през 2021 г. е 3000 лв./месец.

Графично можем да представим по следния начин месечната ефективна осигурителна тежест, зададена при параметрите за 2021 г. с минимален осигурителен доход 650 лв. и максимален осигурителен доход 3000 лв.:

⁹ Пенкова, Д. (2020), *Максимален осигурителен доход и влиянието му върху доходното неравенство*, Фондация Фридрих Еберт - България

¹⁰ Пак там

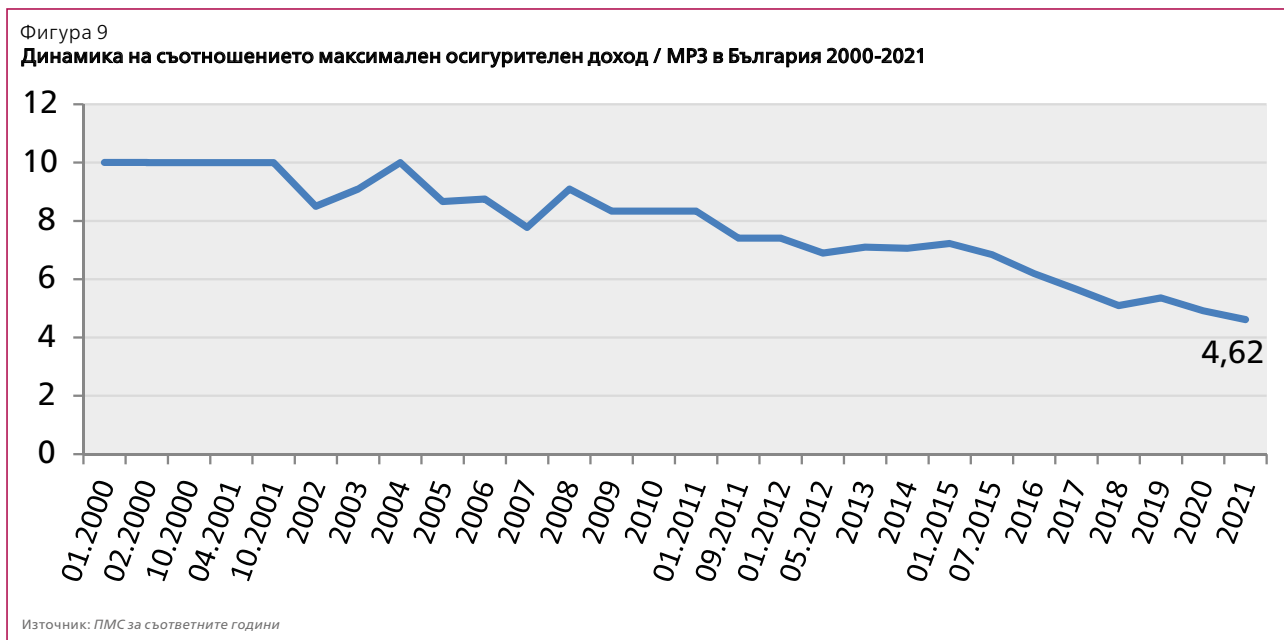
¹¹ Deloitte (2017) <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cz/Documents/survey/EU-Social-Security-Survey.pdf>

С покачването на месечния доход, ефективната тежест на осигуровките при така зададените параметри е силно регресивна и клоняща към нула, като при доход от 10 000 лв. тя е едва 9,8%, вместо 32,7%, колкото е за заплатите до 3000 лв.

Следва да се отбележи, че колко по-нисък е максималният осигурителен доход, толкова по-малко постъпления има в бюджета на Държавното обществено осигуряване. При въвеждането на максималния осигурителен доход от 1 януари 2000 г., той е определен на 10 минимални работни заплати. Още през 2002 г. това задължително съотношение се премахва, като през 2021 г. то е паднало повече от наполовина - величината на максималния осигурителен доход е 4,62 пъти минималната заплата (фигура 9). Този спад на съотношението между максимален осигурителен доход и минимална работна заплата допълнително допринася за увеличението на доходното неравенство в разгледания период.

сималния осигурителен доход от 1 януари 2000 г., той е определен на 10 минимални работни заплати. Още през 2002 г. това задължително съотношение се премахва, като през 2021 г. то е паднало повече от наполовина - величината на максималния осигурителен доход е 4,62 пъти минималната заплата (фигура 9). Този спад на съотношението между максимален осигурителен доход и минимална работна заплата допълнително допринася за увеличението на доходното неравенство в разгледания период.

5.1 МЕСЕЧЕН И ГОДИШЕН МАКСИМАЛЕН ОСИГУРИТЕЛЕН ДОХОД

Прилагането на максимален осигурителен доход в България на месечна, вместо на годишна база, ограничава обема на постъпилите осигуровки в осигурителната система и води до систематично,

законоустановено избягване на плащането им. Ще дадем пример с изплащането на бонуси, което обикновено се извършва в края на годината. Струпването на доходи в един или два месеца в годината често води до надвишаване на максималния осигурителен доход за съответния месец, поради което осигуровките над прага не се заплащат. **Тази**

практика е широко разпространена именно с цел да се избегне плащането на осигуровки, а това сериозно ощетява социално-осигурителната система. Нека видим какви биха били приходите в системата, ако максималният осигурителен доход се прилагаше на годишна, а не на месечна база.

От данните за 2019 г. (Таблица 1), предоставени от Министерството на финансите¹², е видно, че през месец декември се наблюдава спад на осигурените лица по трудови правоотношения с доходи до 1000 лв. и съответно увеличение на броя на лицата с доходи над тази сума. Очевидно е, че голям брой от осигурените на минимални и близки до

тях доходи, през месец декември са осигурявани на по-високи, като за нашия анализ от особено значение е покачването на декларираните доходи над максималния осигурителен доход. Можем да видим, че през декември над максималния доход са се осигурявали 34 660 души повече от средното за предходните месеци. На следващия месец, януари 2020 г., се наблюдава рязък спад на същите тези осигурени – те биват 28 078 по-малко от декември 2019 г. Същото движение на осигурените лица под и над максималния осигурителен доход се наблюдава през декември на останалите години, за които Министерството на финансите е предоставило данни – 2016, 2017 и 2018 г.¹³

Таблица 1
Декларираните доходи през декември спрямо средногодишните доходи

Месечна данъчна основа	Брой лица, за които е деклариран ДДФЛ от трудови правоотношения				
	средно осигурени януари-ноември 2019 г.	осигурени декември 2019 г.	осигурени декември спрямо средно осигурени януари-ноември 2019	осигурени януари 2020 г.	осигурени януари 2021 г. спрямо декември 2020 г.
>0 и ≤650	1115739	1 035 528	-80 211	1 008 622	-26 906
>650 и ≤1000	489123	448 285	-40 838	500 941	52 656
>1000 и ≤2000	587757	603 835	16 078	625 804	21 969
>2000 и ≤3000	129546	167 265	37 719	133 885	-33 380
>3000 и ≤5000	67646	81 941	14 295	69 283	-12 658
>5000 и ≤8000	26940	36 299	9 359	31 046	-5 253
>8000 и ≤10000	6090	10 107	4 017	6 587	-3 520
>10000 и ≤15000	6130	9 326	3 196	6 547	-2 779
>15000 и ≤20000	2544	3 715	1 171	2 553	-1 162
>20000 и ≤25000	1356	1 834	478	1 396	-438
>25000 и ≤30000	748	1 109	361	732	-377
>30000	2202	3 985	1 783	2 094	-1 891

Необходимо е да се отбележи, че хората, декларирали доходи от трудови правоотношения са само една част от заетите лица – през 2019 г. заетите са 3 233 100, докато предоставените от Министерството на финансите данни за заетите по трудови правоотношения обхващат 2 433 105 лица средномесечно. Следователно анализът е ограничен от

публикуваните данни и не обхваща всички осигурителни доходи. Въпреки това, с голяма степен на вероятност може да се допусне, че и неотчетените в анализа осигурителни доходи следват същата логика на повишаване през декември месец, което се дължи на факта, че максималният осигурителен доход у нас е на месечна, а не на годишна база.

¹² Министерство на финансите (2020) Писмен отговор на въпрос от г-н Лало Кирилов Ministry of Finance <https://parliament.bg/pub/PK/412006054-06-983.pdf>

¹³ Пак там

Тук следва да се отбележи, че прехвърлянето на част от доходите към конкретен месец, за да се избегне плащането на осигуровки, законово не се явява „сива икономика“ дотолкова, доколкото всички доходи биват декларирани. Въпреки това, възможността да се избегнат осигурителните задължения, предоставена чрез фиксирането на максималния осигурителен доход на месечна, вместо на годишна база, автоматично се превръща в стимул за избягване на въпросните задължения чрез този лесно приложим счетоводен трик. В случая дори не е задължително „допълнителните“ доходи под формата на бонуси да се изплащат през месец декември – достатъчно е да се отчетат наведнъж в който и да е месец от годината. Това позволява спестяването на осигурителни вноски без никакви усилия от страна на фирмите и води до липса на приходи в осигурителната система, които по необходимост впоследствие се компенсират от държавния бюджет, който, както вече видяхме, основно се попълва от данъците на най-бедните членове на обществото. По този начин гражданите, които разполагат с най-високите доходи в страната, прехвърлят своите задължения към онези с най-ниските доходи. Най-малкото от морална гледна точка подобно законодателство е недопустимо.

5.2 СТИМУЛИРАНЕ НА ПЛАЩАНЕТО В ПЛИК

Само по себе си плащането и получаването на заплата в брой или в плик не е непременно неправилно. Проблем е плащането на осигурителни вноски и данъци върху по-нисък от действителния размер на трудовото възнаграждение. Потърпевши от това са всички, тъй като от този ресурс се изплащат болничните, т. нар. „майчински“, както и обезщетенията за безработица. От постъпленията от данъци и осигурителни вноски се плащат и здравните услуги, както и пенсиите на хората, достигнали такава възраст, в която е трудно да се издържат с работа. Неплащането на данъци и осигуровки ощетява цялото общество, тъй като се ограничават средствата за адекватно финансиране на здравеопазване, образование, пенсионна система, сигурност на гражданите.

Максималният осигурителен доход е най-лесният метод за законно отчитане на фирмени разходи

и не зависи от съчастието на никого извън конкретната фирма. Достатъчно е всички средства, необходими за плащането на заплатите в плик, да се отчетат като заплата на един човек, обикновено собственика. Над максималният осигурителен праг вече не се плащат осигуровки, заплаща се единствено 10% подоходен данък. Така средствата съвсем законно излизат от фирмата, която ги отчита като разход, и се превръщат в лични средства, които след това се използват за плащане на ръка към всички останали работници.

Тази година за пореден път избухна скандал за високите възнаграждения на някои собственици на частни болници.¹⁴ Сред рекордьорите по плащане е директор на частна болница, декларирал 1 515 032 лв. на годишна база. Поради наличието на Максимален осигурителен доход, платените осигуровки върху тази сума са 11 772 лв., които представляват като тежест 0,7% върху доходите – по-малко от 1 процент. За сравнение, работещите на минимална заплата заплащат 32,7% осигуровки. При подобно ниво на декларирана заплата, би трябвало да се извърши проверка за нивото на заплатите на другите работещи в болницата, тъй като е възможно така отчетената заплата да се използва за плащане в плик. Дали това е така, могат да установят единствено институциите. Един от основните проблеми обаче е липсата на персонал в проверяващите държавни органи. Така например, инспекторите в Главната инспекция по труда, която е службата, получаваща сигналите за плащания в плик от страна на работниците, са общо 366 души. За да си дадем сметка за силния недостиг на персонал, ще уточним, че само фирмите в България са 410 000,¹⁵ а освен тях на контрол подлежат и всички държавни и общински институции.

Не само фрапиращо високите заплати трябва да бъдат сигнал за необходими проверки от страна на контролиращите органи. Дори и най-малката фирма има възможност да използва максималния осигурителен доход, за да спестява осигуровки по този начин. Начин, който се познава не само от всички счетоводители, но и отдавна от всеки един български гражданин, бил той собственик на фирма или не. Премахването на максималния осигурителен доход значително ще допринесе за прекъсването на порочната практика на плащането в плик.

¹⁴ <https://www.mediapool.bg/direktor-na-chastna-bolnitsa-vel-15-mln-lv-godishna-zaplata-news326205.html>

¹⁵ https://iisda.government.bg/annual_report/525

6

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Поради своята структура, данъчната система в България пряко стимулира сивата икономика. Тя е така устроена, че с лекота и съвсем законно могат да се набавят необходимите средства, използвани впоследствие за „заплащане в плик“. Една данъчна система трябва винаги да се разглежда в своята цялост, за да премахват възможните „вратички“ за избягване на законите. Най-големите проблеми по отношение на сивата икономика произлизат от ниския данък печалба, ниския данък дивидент

и максималния осигурителен доход. Обратно на общоприетото мнение, покачването на ниските данъци ще доведе до по-бързо и лесно премахване на порочните практики. Борбата със сивата икономика е проблем за всички държави, и трябва да се поучим от опита на най-богатите от тях в тази посока. Неслучайно те разполагат с много по-различна структура на данъчно-осигурителните си системи. Време е и България да направи необходимите реформи, за да се приближим към техните.

СПИСЪК НА ФИГУРИ И ТАБЛИЦИ

- 5 Фигура 1
Дял на различните видове данъци в общите данъчни приходи в ЕС-27 и България, 2020 г
- 7 Фигура 2
Механизъм на нарастване на неравенството
- 7 Фигура 3
Динамика на съотношението между доходите на най-бедните и най-богатите 20% от домакинствата в България 2000-2020
- 8 Фигура 4
Джини коефициент преди и след социалните трансфери, 2020 г.
- 9 Фигура 5
Корпоративен данък в Европейския съюз, 2021 г.
- 9 Фигура 6
Нетни печалби, произхождащи от ниския данък печалба
- 11 Фигура 7
Данък дивидент в ЕС 2021 г.
- 14 Фигура 8
Ефективна осигурителна тежест в България, 2021 г.
- 14 Фигура 9
Динамика на съотношението максимален осигурителен доход / МРЗ в България 2000-2021
- 15 Таблица 1
Декларирани доходи през декември спрямо средногодишните доходи

ЗА АВТОРИТЕ

Николай Драганов е журналист и анализатор с опит в редица електронни медии в България. Интересите му са му сферата на политиката, икономиката, борбата с бедността и неравенствата. Завършил е социология и маркетинг. Съавтор на документалния филм „Невидимите хора“, автор на редица анализи по социално-икономически теми, участник в различни граждански инициативи със социална насоченост.

Владимир Митев е журналист международник. Работил е в списание „Тема“ между 2008 г. и 2015 г. Основател е на двуезичния румънско-български блог „Мостът на приятелството“. Негови статии и преводи са излизали в агенция БГНЕС, списанията A-specto, „Икономика“, блога на „Солидарна България“ и други. Публикувал е и в различни румънски медии. Докторант по иранска литература в Софийския университет. Поддържа на български, румънски, английски и други езици блога „Персийският мост на приятелството“.

Даниела Пенкова е завършила „Икономика на развитието“ във Флорентинския университет, „Публични финанси“ в Икономически университет - Варна, като понастоящем е докторант в Катедра „Обща икономическа теория“ в същия университет.

Мирена Филипова е журналист, политически PR, автор на документални филми. В последните години интересите ѝ са насочени към анализ на политическия живот, изборната система и кампанийната дейност в България. Координатор е на инициативата „Да спрем машината за неравенство“ и участник в други граждански инициативи. Работила като парламентарен сътрудник в няколко състава на Народното събрание. Член на Сдружение „Солидарна България“.

Филип Буров е завършил магистратура по съвременна история в Софийския университет. Има над десет години опит като журналист, специализиращ в сферите на международните отношения, конфликти и макроикономика. Работил е в медии като агенция „Фокус“, вестник „Пари“ и вестник „Капитал Daily“. Международен редактор е в сайта „Барикада“.

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящата публикация е част от серия регулярни социално-икономически анализи, съсредоточени върху предизвикателствата пред обществата, произтичащи от ковид кризата в България и по света. С това изследване Фондация Фридрих Еберт и „Ба-

Божин Трайков е доктор по социология от Университет на Алберта, Канада и магистър по Комуникации от Университет Саймън Фрейзър, Канада. Интересите му са в областта на политическата икономия и идеологиите, като конкретно е изследвал връзката между неолиберализъм и форми на национализъм в България. Автор на статии в сп. dВЕРСИЯ, „Барикада“ и други медии.

Огнян Касабов преподава философия в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Член е на Колектив за обществени интервенции и автор на публицистични статии в сайтовете Барикада, Диверсия, Тоест и др.

ИЗДАТЕЛ

Фондация Фридрих Еберт | Бюро България
Ул. Княз Борис I 97 | 1000 София | България

Отговорен редактор:
Жак Папаро | Директор, ФФЕ, Бюро България
тел.: +359 2 980 8747 | факс: +359 2 980 2438
<https://bulgaria.fes.de>

Заявки / Контакт:
office@fes.bg

Използването с търговска цел на всички, издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации, не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

рикада“ си поставят за цел запълнят празнината в обществения и медийния дискурс по въпроси, на които към момента малко се обръща внимание или умишлено се пренебрегват.

<https://bulgaria.fes.de>

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ БАРОМЕТЪР

Влияние на данъчната система върху сивата икономика и малките фирми

Поради своята структура, данъчната система в България пряко стимулира сивата икономика.

Най-големите проблеми по отношение на сивата икономика произлизат от ниския данък печалба, ниския данък дивидент и максималния осигурителен доход.

Обратно на общоприетото мнение, покачването на ниските данъци ще доведе до по-бързо и лесно премахване на порочните практики.

Повече информация по темата ще намерите тук:
<https://bulgaria.fes.de>